

Ratni pakao u Podravini u posljednjim mjesecima Drugog svjetskog rata

VLADIMIR ŠADEK

U ovom radu opisuju se događaji na području koprivničke i đurđevačke Podravine od kasne jeseni 1944. godine, odnosno nakon partizanske ofenzive uslijed koje je većina Podravine došla pod kontrolu NOV-a pa do završetka Drugog svjetskog rata u svibnju 1945. godine. Autor pokušava dati pojašnjenje zašto je to razdoblje bilo najteže doba Drugog svjetskog rata za cjelokupno stanovništvo Podravine. U prosincu 1944. godine u Podravinu su stigli vojnici Crvene armije s kojima su Podravci tada prvi puta došli u doticaj. Nakon toga uslijedila je velika osovinska ofenziva tijekom koje su u Podravinu stigli pripadnici njemačke kozačke divizije koja je počinila neke od najvećih zločina nad civilima u tom dijelu Hrvatske. U Podravini je djelovala i Bobanova Crna legija, koja je u Podravini ostala zapamćena po okrutnosti i brojnim javnim smaknućima suradnika i simpatizera NOP-a. Stanovništvo koprivničke i đurđevačke Podravine je u posljednjim mjesecima rata u strahu iščekivalo njegov svršetak te je golo preživljavanje bilo najveća briga svakog pojedinca. U radu se prikazuje i diverzantski tečaj kojeg su u Peterancu polazili ustaški operativci, uvježbavajući se za budući gerilski rat.

Ključne riječi: Partizani, Crvena armija, Kozaci, Crna legija, Diverzantski tečaj, rat, koprivnička i đurđevačka Podravina

1. Uvod

Razdoblje Drugog svjetskog rata na području Podravine bilo je izrazito burno i obilježeno brojnim stradanjima, pa takvo samo po sebi spada među najteže vremenske periode za život stanovništva. Početno razdoblje rata obilježila su rasistička i genocidna postupanja ustaškog režima nad Srbima, Židovima i Romima, kasnije ratne godine donijele su jačanje antifašističkih snaga i iznimno težak građanski rat u kojem su počinjeni mnogi zločini, a velika nedjela počinjena su i u poraću kad se pobjednički komunistički režim obračunavao s poraženom stranom i provodio svoju ideološku revoluciju. U ovom radu ću se osvrnuti na završne mjesece Drugog svjetskog rata, od kasne jeseni 1944. do proljeća 1945. godine, kad su najširi slojevi stanovništva svakodnevno doslovno proživljavali najveće strahove

za vlastite živote i živote svojih najmilijih i kad se uslijed ratnih zbivanja vrlo lako mogla izgubiti glava. Strahove je povećavala i činjenica kako su se u Podravini u zadanom razdoblju nalazile brojne vojne postrojbe čiji pripadnici nisu bili Podravci, već vojnici iz raznih drugih krajeva (Crvena armija, Kozačka divizija, Crna legija), koji su se na mnogo grublji način odnosili prema civilima i njihovoj imovini te su se vrlo okrutno obračunavali sa svojim neprijateljima.

Ratna sukobljavanja u Podravini započela su već prve ratne godine 1941. godine i od tada se bilježe razni napadi i diverzije Narodnooslobodilačke vojske (NOV, partizani) te ofenzive vojnih jedinica NDH protiv njih. Ozbiljnije i ravnopravnije borbe u Podravini počele su se događati nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine kad su partizani ostvarili niz vojnih uspjeha u sjevernoj Hrvatskoj,

osvojivši u studenom iste godine Koprivnicu i šire područje Podravine. Nakon tromjesečnog razdoblja komunističke „Podravske republike“ (od studenog 1943. do veljače 1944. godine), ustaške snage ponovno su osvojile to područje nakon velike ofenzive u veljači 1944. godine. Nositelji ustaške vlasti u Podravini nakon toga više nisu bili domaći kadrovi, već je glavnu riječ u odlučivanju imao pukovnik Rafael Boban, zapovjednik Crne legije (V. stajaći djelatni zdrug Ustaške vojnice). U novim okolnostima uslijedile su odmazde protiv suradnika Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) i partizana te masovna strijeljanja. Ustašku vlast u Podravini uznemiravale su tada informacije o uspjesima i pobjedama Crvene armije i zapadnih saveznika na svim frontovima.

Sredinom 1944. godine su u okruženju Podravine koncentrirane značajne snage partizanske vojske te je od strane NOV-a planirana ofenziva koja je za cilj imala ponovno osvajanje područja Podravine. U rujnu su partizanske snage VI. korpusa uspješno provodile napadačke akcije u zapadnoj Slavoniji te su se našle pred Viroviticom, a X. korpus je u međuvremenu koncentrirao svoje snage u srednjoj i zapadnoj Bilogori, pa su stvoreni uvjeti za napad na Podravinu. Napad je započeo početkom listopada s planom da se Podravina osvoji u dvije faze. U prvoj fazi su napadnuta ustaška uporišta u Virovitici, Pitomači i Kloštru, a u drugoj Đurđevac, Virje i Novi grad te su se snage NOV-a sredinom listopada 1944. godine našle pred Koprivnicom.¹ Napad na Koprivnicu započeo je 13. listopada, no unatoč premoćnim snagama u ljudstvu i ratnoj opremi, partizani su tijekom bitke imali velike gubitke i bili su se prisiljeni povući.²

Sudsko vijeće kod Komande bjelovarskog područja je u jesen 1944. godine, nakon partizanske ofenzive, imalo pune ruke posla te je suđeno mnogim neprijateljima i protivnicima NOP-a koji su zarobljeni na ponovo zauzetom teritoriju. Vojni sud za bjelovarsko područje je tada bio pod pritiskom jer njegovim radom nije bila zadovoljna OZN-a za zagrebač-

ku oblast, iz koje je u rujnu 1944. godine izraženo nezadovoljstvo radom Vojnog suda Komande bjelovarskog područja zbog preblagih kazni.³ Kritika OZN-e je doprinijela drugačijem kriteriju rada Vojnog suda Komande bjelovarskog područja jer su u narednom razdoblju presude bile mnogo strože. Od rujna do studenog 1944. godine više od 100 Podravaca osuđeno je na različite kazne, često i smrtne, od strane sudova (Vojnog suda Komande bjelovarskog područja, Vojnog suda 10. korpusa i okružnih sudova NOO-a u Bjelovaru i Varaždinu).⁴ Uz osuđene pojedince, progona nisu bile lišene ni njihove obitelji. Primjer je događaj iz studenog 1944. godine kad je donesena presuda protiv 11 ustaša i njihovih suradnika iz Đurđevca. Tada su njihovim suradnicima i sukrivcima proglašeni i članovi njihovih obitelji koji su osuđeni na kaznu izгона na neprijateljsko uporište, uz konfiskaciju imovine.⁵

3 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., dokumenti*, Zagreb, 2009., 46–67, dokument 4. Pismo OZN-e za zagrebačku oblast upućeno Oblasnom komitetu KPH i komesaru X. korpusa zagrebačkog, 29. rujna 1944. godine.

4 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., dokumenti Zagreb i središnja Hrvatska*, Slavonski Brod, Zagreb, 2008., 108–116, dokument 20: OZN-a II. za zagrebačku oblast dostavlja OZN-i II. popis narodnih neprijatelja za Hrvatsku koje su tijekom rujna 1944. Vojni sud 10. Korpusa i drugi sudovi osudili na smrtne ili vremenske kazne s prisilnim radom, 16. listopada 1944., 132–135, dokument 29: OZN-a II. za zagrebačku oblast dostavlja OZN-i II. za Hrvatsku popis narodnih neprijatelja koje su tijekom listopada 1944. Vojni sud 10. Korpusa i drugi sudovi osudili na smrtne ili vremenske kazne s prisilnim radom, studeni 1944. godine, 168–175, dokument 43: OZN-a II. za zagrebačku oblast dostavlja OZN-i II. za Hrvatsku popis narodnih neprijatelja koje su tijekom studenog 1944. Vojni sud 10. Korpusa i drugi sudovi osudili na smrtne ili vremenske kazne s prisilnim radom, 6. prosinca 1944.; Državni arhiv u Bjelovaru (DABJ), 331: Divizijski vojni sud Bjelovar, kutija 1 – 2, Presuda Stjepanu Šanti, Branku Fantoniju, Petru Jančijevu, Ivanu Krušecu, Ignacu Zdeličanu, Zvonku Zrelecu, Ivanu Cvetkovcu, Gjuri Trbuljaku, Stjepanu Fučeku, Ivanu Posavcu i Mariji Bajeri, Hrvatski državni arhiv (HDA), o1.1491: OZNA, kutija 17, 4.10, 47–54, Opunomoćenništvo OZN-e za okrug Bjelovar – Izvještaj o narodnim neprijateljima za mjesec septembar 1944.

5 DABJ, 331: Divizijski vojni sud Bjelovar, kutija 1 – 2, Presuda Stjepanu Šanti, Branku Fantoniju, Petru Jančijevu, Ivanu Krušecu, Ignacu Zdeličanu, Zvonku Zrelecu, Ivanu Cvetkovcu, Gjuri Trbuljaku, Stjepanu Fučeku, Ivanu Posavcu i Mariji Bajeri.

1 VELAGIĆ, Savo: *Ratne operacije u Podravini (rujan – listopad 1944.)* // Podravski zbornik 10 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1984., 37–38.

2 DESPOT, Zvonimir: *Vrijeme zločina*, Zagreb – Slavonski Brod, 2007., 166–176.

2. Dolazak Crvene armije u Podravinu

Krajem 1944. godine jedinice sovjetske Crvene armije bile su u naletu te su nezaustavljivo napredovale na cijelom istočnom frontu, pa su u južnoj Mađarskoj uz rijeku Dravu do 6. prosinca stigle do Barcsa (blizu Virovitice) gdje su snage Wehrmachta uspostavile obranu. Početkom prosinca 1944. godine štabovi VI. i X. partizanskog korpusa uspostavili su vezu s postrojbama Crvene armije te je dogovorena suradnja u borbi protiv zajedničkih neprijatelja. Crvena armija je tada prebacila jedan puk svoje 233. pješačke divizije preko Drave, formirajući time tzv. „virovitički mostobran“. Nakon toga su pojedine njene jedinice upućene i u Pitomaču i Đurđevac.⁶

Okružni komitet SKOJ-a Bjelovar u svom izvješću za razdoblje od 25. studenoga do 15. prosinca 1944. godine ističe kako su se uslijed dolaska jedinica Crvene armije do kotara Đurđevac dogodile nove okolnosti. Navodi se da je narod iskazivao zadovoljstvo zbog dolaska Crvene armije na ovo područje, a u dočeku su seljaci iz Đurđevca, Kloštra i drugih sela pekli kolače i nosili rakiju sovjetskim vojnicima. Dolazak Crvene armije potaknuo je stanovništvo na razmišljanje da je rat pri kraju, zbog čega se žito za vojsku prikupljalo s većim uspjehom. Ova kampanja ranije je imala slab rezultat, no u novim okolnostima bila je sve uspješnija. S ustaške strane širene su glasine kako Crvena armija zapravo nije došla do Podravine zbog napadačke snage, nego se povlači jer je u Rusiji revolucija te da Rusi dolaze u ove krajeve jer nemaju što jesti pa će sad još i njih morati hraniti.⁷

Partizanska 32. divizija je potom dobila zadatak da se prebaci u Prekodravlje i pomoćne Crvenoj armiji u uništenju njemačke vojske kod Vizvara i Belevara u Mađarskoj. Njena Podravska brigada *Mihovil Pavlek Miškina* se zbog toga 9. prosinca prebacila preko Bukveja u Prekodravlje i, nakon borbi s ustašama i Bijelom gardom, 12. prosinca zauzela Re-

paš i Ždalu.⁸ Kako bi spriječila ovakav razvoj situacije i ojačala svoje snage u južnoj Mađarskoj te stabilizirala tamošnji front, njemačka komanda je uputila svoje snage u Podravinu. Dana 10. i 11. prosinca u Koprivnicu je stigla njemačka I. kozačka divizija (Kozaci) koja je zajedno s ustaškim snagama započela napad na partizanske snage i postrojbe Crvene armije.⁹ Vrlo brzo združene osovinske snage su nakon žestokih borbi zauzele cijeli đurđevački kotar, dok su Prekodravljke partizani napustili. Đurđevac je zauzet već 14. prosinca, a do kraja godine i Pitomača.¹⁰ Linija fronte se na granici đurđevačkog kotara kod Pitomače zadržala od 27. prosinca 1944. do 9. veljače 1945. godine kad su se partizani povukli s virovitičkog mostobrana te su osovinske snage ušle u Viroviticu.¹¹

3. Velika osovinska ofenziva i zločini Kozaka

Kod Đurđevca su se u prosincu 1944. godine odvijali teški okršaji nakon kojih se par-

8 U nastojanjima da privuku seljake u vojne postrojbe NDH ustaške vlasti su 1943. godine osnovala vojne jedinice u koje je stanovništvo regrutirano uz pomoć proustaški orijentiranih HSS-ovaca. Ove jedinice bile su poznate kao Bijela garda, narodna obrana, narodna zaštita, seljačka milicija itd. Seljaštvo je u Bijelu gardu mobilizirano uz retoriku pozivanja na predsjednika HSS-a Vladka Mačeka i vrednote HSS-a te obećanjima kako neće trebati ići u borbu na druge fronte, već da će čuvati svoje selo od partizana. U ovom ću radu za ovakve oružane skupine koje su djelovale na području više općina koristiti naziv Bijela garda, dok ću seoskom milicijom ili milicijom nazivati skupine koje su bile vezane uz određeno selo koje su čuvale. Najbolji primjer za Bijelu gardu u Podravini je jedinica iz Prekodravlja kojoj se na čelu nalazio Pavao Čekada iz Ždala, a seoska milicija formirana je postepeno u skoro svakom podravskom selu.

9 Njemačka I. kozačka (konjička) divizija formirana je 1943. godine te je korištena u borbama protiv NOV-a u Srijemu i Slavoniji. U sastavu divizije bili su ponajviše kozački antisovjetski dobrovoljci i regrutirani zarobljenici Crvene armije, a u studenom 1944. godine divizija je proglašena SS formacijom. Kozaci su u Hrvatskoj ostali upamćeni po svojoj okrutnosti prema protivničkim vojnicima i civilima, brojnim zločinima koje su njihovi pripadnici počinili nad civilima te pljačkanju.

10 DIZDAR, Zdravko: *Pregled razvitka NOP-a...*, 7–8, 24–26; VELAGIĆ, Savo: *Prekodravski mostobran* // Podravski zbornik 12 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1986., 5–17.

11 VELAGIĆ, Savo: *Zapadni sektor virovitičkog mostobrana* // Podravski zbornik 13 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1987., 10–17.

6 DIZDAR, Zdravko: *Pregled razvitka NOP-a u Podravini 1944. godine* // Podravski zbornik 10 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1984., 7–8, 24–26.

7 HDA, 1827: Okružni komitet KPH Bjelovar, kutija 3, br. 4693. OK SKOJ-a Bjelovar – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 18. prosinca 1944.

tizanska vojska povlačila, a zbog straha od odmazde zajedno s partizanima je u zbjeg krenulo i mnogo civila. Prema izvještaju SKOJ-a ovaj put se povlačilo više naroda nego ikada, a put od Đurđevca do Kloštra i Kozarevca bio je zakrčen izbjeglicama.¹² Pred ofenzivom osovinskih snaga izbjeglo je oko 2.000 ljudi.¹³ Osovinsku navalu predvodili su Kozaci pa su sa svih strana stizale vijesti kako isti čine strahovita zvjerstva nad ljudima u Kloštru, Ferdinandovcu i Đurđevcu. Izvješće SKOJ-a dalje o postupcima Kozaka navodi: „*Ima mnogo poklanih, a i mnoge su kuće zapaljene. Čerkezi vrše nasilje na svima bez obzira da li je to ustaška ili partizanska porodica.*“¹⁴ Kaotičnu situaciju nakon dolaska Kozaka u Podravinu jasno prikazuje izvješće Kotarskog komiteta Đurđevac od 18. prosinca: „*Neprijatelj hara, pljačka, kolje, siluje, a sve sposobno muško i žensko odvlači sobom, u Virju, Đurđevcu, Kalinovcu, a nešto i u Ferdinandovcu. Sve što je učinjeno, pojedinačno neznamo! Znamo po izvještaju bjegunaca, da ne prave razlike... Siluju od reda! Bježe koliko mogu i ustaške žene! Jasno da je naših simpat stradalo mnogo! Ali sad kažu: 'Pravo ste govorili.' No kasno su uvidjeli; režu se ruke, ženama grudi, žive ljude i dječubacaju u bunare. Upropašteni sunam mlinovi, i kožare gospodarski gubitak bit će velika pol. čemo još dobiti.*“¹⁵ Navode se i pojedinačni slučajevi zločina Kozaka u Virju, Đurđevcu i Kalinovcu.

Kotarska oblast u Đurđevcu izvijestila je početkom siječnja da je ubijeno 20 osoba te silovano mnogo žena i djevojaka, od kojih su neke morale tražiti i liječničku pomoć. Opljačkana je i crkva u Đurđevcu, a stanovništvu je otimana stoka, žito, odjeća itd. S druge strane, mnogo toga su ljudima otimali i partizani pa su mnoge obitelji ostale bez svega. Kako je trebalo skupljati hranu i za vojsku, u kotarskoj oblasti su predviđali kako će na proljeće biti gladi. Ustaški časnici su pokušali spriječiti nasilja Kozaka, no bili su nemoćni. Na Badnjak

je u Đurđevac došao i državni tajnik u Ministarstvu unutarnjih poslova Vladimir Sabolić (bivši veliki župan), koji je uspio donekle ublažiti situaciju. Kozaci su veliku štetu počinili i u zgradi kotarske oblasti jer su namještaj koristili kao drvo za ogrjev, a razbili su i sve blagajne u uredima.¹⁶ Prema kasnijem izvješću Općinske komisije za ratne zločine u prva četiri dana napada ubijene su 23 osobe, a silovano nekoliko stotina žena starosti između 13 i 70 godina. Točan broj silovanih teško je bilo ustanoviti, no procijenjeno je kako su liječnici pregledali 400 – 500 žena, od čega iz Đurđevca 200 – 300. Takva situacija je potrajala sve dok u Đurđevac nije stigla grupna komanda. Uoči napadačke akcije zapovjednici su kozačkim vojnicima govorili da idu u bogati kraj gdje treba sve razbiti i spaliti.¹⁷

Jedan od najznačajnijih podravske ustaše Mijo Bzik je u izjavi, koju je dao istražiteljima u lipnju 1945. godine nakon uhićenja, naveo kako nikakvi protesti protiv kozačkih zločina kod Nijemaca nisu koristili i da je zbog svega u mnogim mjestima došlo do sukoba između ustaša i Kozaka.¹⁸ Bzik navodi i kako je Boban jednom prilikom dao ultimatum njemačkim časnicima da će pucati po Kozacima ako zločini ne prestanu te kako je to ublažilo kozačko haranje po Podravini.¹⁹ No bio je to prilično neuvjerljiv iskaz jer su se problemi s Kozacima nastavili sve do kraja rata.

Teror Kozaka se u Podravini nastavio i tijekom 1945. godine. Kotarski predstojnik u Koprivnici Nikola Špalj žalio se u dopisu od 8.

16 DESPOT, Zvonimir: Nav. dj., 177–178. Izvješće Kotarske oblasti Đurđevac Ministarstvu unutarnjih poslova i Velikoj župi Bilogora, 7. siječnja 1945.

17 Isto, 179–180. Izvješće Općinske komisije za ratne zločine iz Đurđevca, 19. listopada 1945.

18 Mijo Bzik (1907. – 1945.) iz Reke kod Koprivnice bio je član ustaškog pokreta od njegovih početaka i jedan od ključnih osoba međuratne ustaške emigracije. Bio je urednik glasila Grič i Ustaša te Pavelićev pobočnik za upravne poslove u Glavnom ustaškom stanu. Nakon proglašenja NDH bio je postavljen za posebnog povjerenika za novinstvo i promidžbu pri Vladi NDH, a 1942. godine postaje članom Hrvatskog sabora. Godine 1944. dolazi na mjesto zapovjednika Poglavnikove tjelesne bojne. Nakon kraja rata komunisti su ga osudili na smrt vješanjem. KRUSIĆ, Željko: *Poglavniku odan do smrti – Dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku // Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 1/1, 2002., 163–180.

19 Isto, 173–174.

12 HDA, 1827: Okružni komitet KPH Bjelovar, kutija 3, br. 4693. OK SKOJ-a Bjelovar – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 18. prosinca 1944.

13 Isto, br. 4699. Kot. kom. KPH Đurđevac – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 22. prosinca 1944.

14 Isto, br. 4693. OK SKOJ-a Bjelovar – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 18. prosinca 1944.

15 Isto, br. 4695. KKKPH Đurđevac – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 18. prosinca 1944.

veljače na nekorektan postupak Kozaka prema stanovništvu.²⁰ Prema podacima koje mu je dostavilo zapovjedništvo oružničkog voda u Koprivnici seljaci iz okolnih sela su se već duže vrijeme žalili jer su pojedine skupine Kozaka prilikom kupovine sijena i slame pljačkale seljake. Pojedini pijani Kozaci provaljivali su u podrume i odnosili vino, rakiju i druge stvari, a neki su seljacima prijetili da će ih ubiti ako im neće dati ono što traže. Ljudi su zato bili prisiljeni u strahu gledati otimačinu, bez mogućnosti pružanja otpora. Kotarska oblast je, na molbu seoskih starješina, u sela upućivala oružnike kako bi se pljačka spriječila. Jedna ophodnja oružnika je tako prilikom odlaska u Starigrad i Reku susrela skupinu Kozaka koji su u kolima vozili sijeno i mnogo opljačkanih namjernica. Kad su oružnici upitali zašto se u tolikoj mjeri pljačkaju seljaci jedan je Kozak izvadio pištolj i počeo nešto govoriti na ruskom, a budući da oružnici bez sukoba nisu mogli preuzeti otetu robu, pustili su ih. Kasnije tog dana Kozaci su u Peščeniku od seljaka uz prijetnju oteli sušeno meso, vino i slaninu. Kotarska oblast je oko ovog problema pokušala urgirati pri pouzdaniku državne Vlade kod I. kozačke divizije u Koprivnici.²¹

Stanovništvo je uglavnom bilo zastrašeno zbog terora ustaša i Kozaka, a posebno obitelji partizanskih simpatizera. U Podravini su Kozaci pljačkali u svim selima, i to bez razlike radilo se o partizanskim ili ustaškim obiteljima. Česta su bila i ubojstva prilikom upada ustaša i Kozaka u sela.²²

4. Incidenti vojnika Crvene armije

Izbjegllice i suradnici NOP-a bili su nakon kozačke ofenzive privremeno smješteni u selima u istočnom dijelu kotara Đurđevac (Velika Trešnjevica, Sedlarica, Kozarevac, Grabrovnica). Kotarski komitet Đurđevac je nadalje svu aktivnost usmjerio na smještaj i prehranu izbjeglog stanovništva i vojske. Komitet priznaje kako je tada vladala prilična neorganiziranost u redovima NOP-a te da je snabdijevanje još i funkcioniralo, no organizacija ljudi

za rad i mobilizacija nikako. Za primjer se navodi da je bilo potrebno organizirati 300 ljudi za kopanje rovova, no tek se uz tjeranje na rad odazvalo 18 ljudi, a na 115 poziva na mobilizaciju odazvalo se 17 ljudi, dok su patrola lovile one koji se nisu odazivali. Mnogi se nisu odazivali pod izlikom da im prijete opasnost za žene jer su vojnici Crvene armije (Rusi) bili na tom području. Pojedini vojnici Crvene armije su svojim ponašanjem također pridonijeli lošem imidžu Rusa u Podravini: opijali su se, tražili su piće od stanovništva te su ga i sami od ljudi na silu uzimali.²³

Zbog postupanja Kozaka, narod se pribijavao da i Crvena armija nije slična njima po nasilničkom ponašanju.²⁴ Strah je dijelom bio i opravdan pa je početno oduševljenje naroda nakon dolaska Crvene armije u Podravinu brzo opalo. Zato se u Pitomači pričalo da su partizani jedina prava vojska kojoj treba „petelizati“. Mnogi muškarci su se plašili napuštati domove i odlaziti u vojsku kako im Rusi ne bi žene silovali, a taj strah postojao je i među članovima partije iz komande mjesta. Odnosi s vojnicima Crvene armije bili su jako narušeni, a dodatno su pogoršani nakon što su Rusi u crkvi u Pitomači pokupili sve svijeće. Loš odnos vladao je i između vojnika NOV-a i Crvene armije. Crvenoarmejski su, naime, hapsili partizane i tjerali ih u rovove prilikom napada osovinske vojske na Kloštar, a također su i oduzimali konje partizanskih rukovodioca.²⁵

O odnosima s Crvenom armijom u Podravini raspravljao je i Okružni komitet Bjelovar na sastanku 21. prosinca 1944. godine te je donesen zaključak da nepravilnosti Crvene armije treba tumačiti na način da one dolaze od strane pojedinaca, a ne vojske u cjelini.²⁶ Kotarski komitet Đurđevac je u skladu s ovom odlukom dan kasnije zaključio da se na Badnjak 1944. godine u Pitomači priredi večera u počast Crvenoj armiji te se o tome tražilo

20 HDA, 1499: Velika župa Bilogora, Kotarska oblast Koprivnica – Nekorektan postupak Kozaka prema pučanstvu, 8. veljače 1945.

21 Isto.

22 Isto.

23 HDA, 1827: Okružni komitet KPH Bjelovar, kutija 3, br. 4695.

KKKPH Đurđevac – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 18. prosinca 1944.

24 Isto, br. 4693. OK SKOJ-a Bjelovar – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 18. prosinca 1944.

25 Isto, br. 4699. Kot. kom. KPH Đurđevac – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 22. prosinca 1944.

26 Isto, br. 4698. Zaključci sa sastanka OK Bjelovar, 21. prosinca 1944.

mišljenje Okružnog komiteta.²⁷ I Oblasni komitet KP-a zagrebačke oblasti je tražio smirivanje tenzija na terenu te je obavijestio bjelovarski Okružni komitet da je štab X. korpusa poduzeo mjere kod sovjetskih štabova vezano uz odnose sa Crvenom armijom u Podravini. Oblasni komitet je dao napatuk da organizacije na terenu trebaju činiti sve da se „... na jedan zgodan način osujete takove pojave, a u isto vrijeme da i narodu pravilno objašnjavaju.“²⁸

5. Diverzantski tečaj u Peterancu

U vrijeme teške situacije na frontovima diljem svijeta osovinske snage pripremale su se za poseban oblik ratovanja u neprijateljskoj pozadini, čime je uzeta u obzir realna mogućnost da će i daljnja faza rata za Njemačku i njene saveznice značiti novi gubitak teritorija i podređenu ulogu. Pripreme za gerilski način ratovanja odvijale su se po tom principu i na teritoriju NDH. Nijemci su u listopadu 1944. godine u Zagrebu formirali „Štab jagdverbande“ za Hrvatsku i Srbiju, putem kojeg se trebala organizirati diverzantska djelatnost na tom području. Ovaj štab je razvio suradnju s Ustaškom obranom, sličnom organizacijom koju su organizirali ustaše, koja je teritorij NDH podijelila na devet sektora za djelovanje ustaških diverzanata. „Jagdverbande“ je formirao više svojih područnica (tzv. „jagdkomande“), a ona za područje Koprivnica – Virovitica osnovana je u studenom 1944. godine u mađarskom Barcsu. U prosincu je toj grupi pristupilo više ustaša pa je „jagdkomanda“ narasla na oko 100 pripadnika. Od pristiglih ustaša tada je formirana grupa „Legija hrvatskih osvetnika“. Za njih su uskoro počeli diverzantski tečajevi koje su vodili njemački časnici. Iz Barcsa je dio polaznika tečaja prebačen u Peteranec gdje je obuka nastavljena.²⁹ U Peterancu je tečaj početkom 1945. godine mogao mirno raditi jer su teritorij Podravine tada kontrolirale ustaške i kozačke snage.

Diverzantski tečaj u Peterancu započeo je s radom u siječnju 1945. godine te se odvijao do početka ožujka kad se obuka preselila u Viroviticu. Na čelu projekta je bio njemački SS poručnik Baumann, ujedno i šef „jagdverbande“ za Hrvatsku i Srbiju, dok je tečaj operativno vodio ustaški satnik Drago Graffi iz Virovitice. U vrijeme dolaska u Peteranec polaznika tečaja je bilo 20, a broj im se nakon kraćeg vremena povećao. Polaznici su spavali po kućama u Peterancu dok se tečaj odvijao u kući zidara Josipa Peroša. Tijekom tečaja obučavani su u rukovanju brzim automatima i puškama te postavljanju mina. Prema kasnijoj istrazi UDB-e municiju i eksploziv su dobivali iz skladišta iz Lepoglave.³⁰ Tečaj se održavao u školi u Peterancu, a tijekom obuke seljaci se nisu smjeli kretati oko zgrade te se sve odvijalo u tajnosti. Polaznici tijekom tečaja nisu smjeli nigdje izlaziti niti dolaziti u dodir s bilo kime izvan kruga sudionika. Podatci o tečaju nisu smjeli biti otkriveni čak ni ustaškim časnicima koji nisu bili uključeni u projekt. Uvjet za prijem polaznika bila je preporuka nekog od viđenijih ustaša. Prema podacima UDB-e na tečaju je ukupno bilo 34 sudionika, većinom ustaša regrutiranih iz postrojbi koje su vodili Rafael Boban i zapovjednik koncentracijskog logora Jasenovac Vjekoslav Maks Luburić.³¹

Obuka je bila cjelodnevna, s isplaniranim satnicom od buđenja u 6 sati ujutro do 22 sata navečer kad se, osim u izvanrednim prilikama, išlo na spavanje. U satnici je bilo vremena za prehranu, higijenu, predavanja, učenje te povremenu praktičnu vježbu. Praktična nastava se odvijala u obližnjoj šumi gdje je isprobavano rukovanje eksplozivnim materijalom. Polaznici su bili podučavani za rukovanje tempiranim minama, nagaznim minama, protutenkovskim minama, minama na povlaku, tempiranim minama za uništavanje objekata i raznim drugim vrstama eksplozi-

27 Isto, br. 4699. Kot. kom. KPH Đurđevac – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 22. prosinca 1944.

28 Isto, br. 4703. Oblasni komitet Komunističke partije hrvatske zagrebačke oblasti – Okružnom komitetu KPH Bjelovar, 30. prosinca 1944.

29 Njemačka obavještajna služba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj: 2. dio, Zagreb, 2011., 486–495.

30 Isto, Opunomoćstvo uprave drž. bezbjednosti za kotar Koprivnica, Podatci o učesnicima diverzantskog kursa, 24. studenoga 1947.

31 U elaboratu UDB-e o diverzantskom tečaju u Peterancu stoji da je tečaj s radom počeo već 4. kolovoza 1944. godine, no kako je „jagdverbande“ za Hrvatsku i Srbiju osnovan u listopadu vjerojatnije je da je tečaj u Peterancu s radom počeo u siječnju 1945. godine. HDA, 01.1561: SDS RSUP SRH, br. 013.2.20 Diverzantski kurs u Peterancu, Diverzantsko-sabotažni kurs u Peterancu kod Koprivnice.

va. Nakon završetka nastave polagani su ispiti koji su trajali pet dana.

Cilj tečaja bio je da se u kratko vrijeme osposobi određen broj mlađih osoba sklonih ustaškom pokretu za vršenje diverzantskih akcija na teritoriju koji su kontrolirali partizani (pozadina JA). Ciljevi diverzantskih akcija trebali su biti važniji infrastrukturni, industrijski i vojni objekti. Uz precizne upute što trebaju činiti kad se nađu na neprijateljskom teritoriju, diverzanti su bili upozoravani da lako mogu pasti u zarobljeništvu, no da ne smiju odati nikakve informacije. Ako ne bi mogli izdržati pritisak i maltretiranje prilikom ispitivanja, savjetovano im je da u tom slučaju počine samoubojstvo, za što su dobili dozu otrova koju su trebali ušiti u odijelo. Po završetku tečaja polaznici su polagali prisegu, a toj se svečanosti pridružio i pukovnik Boban.³²

Ustaše su nakon rata dijelom nastavili gerilsku borbu kao križari, no križarske skupine nisu nastale kao posljedica ovih obuka, već su okupljale pojedince koji su uspješno pobjegli iz zarobljeništva u šumu, izbjegli zarobljavanje itd.³³

6. Posljednji tjedni ustaške vlasti u Podravini

U vrijeme nove ustaške kontrole nad Podravinom početkom 1945. godine ponovno su proradile režimske institucije, a sredinom veljače 1945. godine u sjedištu đurđevačkog kotara je djelovala većina tijela državne vlasti. Prosinačka ofenziva potpuno je anulirala rad NOP-a na području Podravine. Uslijed ofanzive Kozaka u izbjeglištvu je otišla većina aktivista partije s područja Podravine i Bilogore, dok su se pojedinci koji su ostali držali inkognito i nisu radili ništa. Stoga skoro mjesec i pol nije bilo djelovanja partije u kotarima Koprivnica i Đurđevac.³⁴ Rukovodioci partije su zajedno s oko 10.000 stanovnika iz cijelog područja Zagrebačke oblasti pobjegli u Mađarsku, Slavoniju i Moslavinu, a među njima je bilo 1.380 ljudi iz đurđevačkog i 936 iz koprivničkog kotara. Na podravskom područ-

ju nalazilo se poslije ofenzive oko 10.000 osovinskih i ustaških vojnika.³⁵ Tada je cijeli kotar Đurđevac bio u rukama osovinskih snaga, kao i veći dio kotara Koprivnica (izuzev općine Sokolovac te Velikog Poganca i Male Mučnice) i Bjelovar.³⁶

Nakon ponovnog dolaska na područje Podravine i Bilogore ustaški režim je počeo provoditi rekviziciju poljoprivrednih proizvoda, plaćajući seljacima 1.500 – 1.800 kuna za metar žita te stoke i konja. Provođena je i propagandna kampanja, tijekom koje se tumačilo kako su partizani uništeni i da su se prebacili u Mađarsku, da se Crvena armija vratila u Rusiju kako bi ugušila pobunu koja je tamo nastala, da je raskinut savez između Engleske i Sovjetskog Saveza, da se u zemlju ponovo vraća kralj Petar i slično. Veći broj ljudi bio je tada, uslijed propagande i terora, mobiliziran u ustašku vojsku pa su iz sela odvođeni muškarci rođeni između 1900. i 1930. godine, a pozivane su i žene starosti između 18 i 55 godina. Žene nisu bile odvođene u vojsku, no rečeno im je da budu spremne i da se imaju javiti na određeno mjesto kada budu pozvane.³⁷

Stanovništvo je početkom 1945. godine bilo uvjerenjeno da Njemačka gubi rat, a s njima i ustaše, no ljudi su ipak odlazili u ustašku vojsku. Okružni komitet je smatrao kako je to zbog toga što su se ljudi pozvani u vojsku plašili da će biti opljačkani ili da će im netko iz obitelji biti ubijen ako se ne odazovu. Pristaše Komunističke partije su pokušavale raditi na demoralizaciji ustaške vojske, obavljajući razgovore s obiteljima mobiliziranih kako bi se vojnike nagovorilo na dezertiranje. Partija na višoj razini smatrala je kako treba još više radikalizirati pristup jer je vladalo uvjerenje da mnogi kalkuliraju kako bi što bolje prošli. Tražila se odlučnija politika prema onima koji svoju sudbinu vezuju uz fašizam, a u prvom redu obitelji vojnika osovine trebale su snositi sve terete rata: rekviziciju i podvoz. One, pak, obitelji kojima su njihovi članovi ustaš-

32 Isto.

33 RADELIĆ, Zdenko: *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb, 2011.

34 HDA, 1827: Okružni komitet KPH Bjelovar, kutija 3, br. 4738. OKKPH Bjelovar, 3. ožujka 1945.

35 DIZDAR, Zdravko: *Pregled organizacionog stanja i rada NOP-a, te društveno-političkih i vojnih prilika u Podravini uoči i u vrijeme oslobođenja 1945. godine* // Podravski zbornik 11 (ur. Franjo Horvatić), 1985., 5–27.

36 HDA, 1827: Okružni komitet KPH Bjelovar, kutija 3, br. 4738. OK KPH Bjelovar, 3. ožujka 1945.

37 Isto.

ke vojske dolazili u posjet i vraćali se ponovo u postrojbe, trebalo je uhititi i dati na vojni sud. Trebalo je nadalje uhititi sve starješine, lugare i druge koji su služili ustaškom državnim aparatu, dezertere pak upućivati u komande područja, a one koji bi se tome opirali, kao i organizatore dezerterstva, predati vojnom sudu, a ako bi se opirali, moglo ih se i ubiti.³⁸

Sredinom veljače u Koprivnici se dogodio tragičan događaj koji je uzrokovao smrt mnogih mladića, netom mobiliziranih. Dana 16. veljače je, naime, eksplodirala i srušena sa zemljom zgrada Pučke škole koja je tada korištena kao vojno skladište. U eksploziji je poginuo 61 vojnik, dok ih je 38 bilo ranjeno, a većinom su to bili mladići iz grada i okolice. Nikad nije utvrđeno koji je bio pravi razlog eksplozije, je li se radilo o nepažnji ili o diverziji partizana. Ustaške vlasti su za eksploziju okrivile partizane pa su u centru grada i parku na električnim kandelabrima, blizu crkve i škole, obješena 22 zatvorenika, od kojih većina iz Jagnjedovca, a neki i iz Koprivnice.³⁹

Potpunu vlast u Podravini ustaški režim je, uz mobilizaciju, iskoristio i za povećanje kapaciteta postrojbi seoske milicije, odnosno Bijele garde, u selima. U proljeće 1945. godine seoska milicija je bila ustrojena u gotovo svim selima Podravine. Postrojbe su tada većinom organizirali bivši članovi HSS-a i seoske zaštite, koji su prvo pozivali ljude na sastanke uz prijetnju da će oni koji se ne odazovu biti predani Kozacima, kojih se narod najviše plašio. Na sastancima su ljude pozvali u miliciju kako bi se sela štitila od Kozaka i partizana. Oni koji se nisu željeli upisati u miliciju prijetilo se da će ih Kozaci opljačkati i otjerati. Komitet je kao odgovor na ovo osmislio planove za razbijanje milicije. Prema njemu se starješine milicije namjeravalo pohvatati i predložiti njihovu osudu na smrt, njihove obitelji se trebalo otjerati, a imovina konfiscirati. Za one koji su bili najbliži suradnici organizatorima milicije predložena je konfiskacija dijela pokret-

ne imovine te njihovo slanje na prisilan rad. Ostale pripadnike milicije trebalo je pohvatati i ako su bili sposobni za vojsku, mobilizirati.⁴⁰

Ustaške vlasti su u ovakvim okolnostima proslavile i četvrtu obljetnicu NDH, uz očitu namjeru da se uz Nijemce bore do samog kraja, bez obzira na žrtve. Dokaz tome je i Pavelićeva dodjela odlikovanja pojedincima iz koprivničke Podravine prigodom samog obilježavanja.⁴¹ Odlikovano je tada 27 osoba iz koprivničkog kotara, što im je očito trebala biti motivacija za nastavak borbe, unatoč bezizlaznoj situaciji.

Međutim, slom NDH je došao vrlo brzo nakon proboja srijemskog fronta 12. travnja 1945. godine. U žestokom napadu partizanska III. Jugoslavenska armija napredovala je krajem travnja sve do Podravine, da bi 4. svibnja pod kontrolu partizana došla cijela đurđevačka Podravina, a 5. svibnja zauzeta je i Koprivnica.⁴² Nadalje, nastavljen je partizanski prodor prema zapadu, sve do 15. svibnja kada je kod Bleiburga u Koruškoj i u pograničnom području Slovenije i Austrije, uslijedila konačna predaja ustaških jedinica.

7. Zaključak

Rat sam po sebi svakom narodu donosi patnje, ljudske žrtve i razaranja, a Drugi svjetski rat bio je najveći svjetski sukob koji je odnio toliko žrtava kao niti jedan rat do tada. No, i unutar Drugog svjetskog rata je na svakom području na kojem se sukob odvijao postojao period u kojem su ljudske patnje i žrtve bile veće nego inače. Završnica rata, odnosno posljednjih nekoliko mjeseci rata tijekom 1944. i 1945. godine, je u tom smislu bila najteže razdoblje za cjelokupno stanovništvo koprivničke i đurđevačke Podravine, o čemu svjedoči ovaj rad. Možemo reći kako je 1941. godina bila strašna zbog genocidne i rasističke politike ustaškog režima prema Židovima, Romima i Srbima te neprijateljima režima kad su mnogi nevini smrtno stradali samo zbog svog

38 Isto.

39 DESPOT, Zvonimir: Nav. dj., 183–184; HORVATIĆ, Franjo: *Ustaški zločini i teror u Koprivnici 1944. i 1945. godine* // Podravski zbornik 6 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1980., 42; DIZDAR, Zdravko: *Pregled razvitka NOP-a...*, 11; HDA, SDS RSUP SRH, 013.14 Ustaški aparat na Kotaru Koprivnica, 80–81. Ustaše vrše vješanje 22 taoca po ulicama Koprivnice.

40 HDA, 1827: Okružni komitet KPH Bjelovar, kutija 3, br. 4755. OK KPH Bjelovar, 3. travnja 1945.

41 DESPOT, Zvonimir: Nav. dj., 185–196.

42 DIZDAR, Zdravko: *Pregled razvitka NOP-a...*, 20–22. Detaljnije o ovim borbama vidi: VELAGIĆ, Savo: *Završne operacije za oslobođenje srednje i gornje Podravine* // Podravski zbornik 11 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1985., 28–47.

podrijetla ili političkog promišljanja, no u izvršnici rata gotovo svi stanovnici su u strahu i strepnji iščekivali njegov kraj. U tim se mjesecima vrlo lako mogla izgubiti glava, bez obzira koju sukobljenu stranu pojedinac podržavao te je svakome golo preživljavanje u tom periodu bilo na prvom mjestu. Naravno, poslijeratno razdoblje je pak donijelo novo tragično razdoblje za stanovništvo, no ovog puta za one koji su se borili na poraženoj strani i one koji su bili na strani režima NDH.

U jesen 1944. godine veći dio Podravine nalazio se u rukama partizana koji su taj kraj zauzeli u velikom ofenzivnom naletu, koji je završio kod Koprivnice u glasovitoj bitci gdje su ustaške postrojbe pokazale kako su još uvijek vrlo čvrst protivnik sve snažnijim snagama NOV-a. Jesen 1944. godine donijela je i sudske postupke organa NOP-a protiv „narodnih neprijatelja“ te progone i nad članovima njihovih obitelji. Ovdje se nikako ne može reći kako su ti sudovi bili neovisni, već da su radili pod pritiskom OZN-e i da su ispunjavali svoju ulogu u provedbi komunističke revolucije, što će još više doći do izražaja nakon završetka rata. Tijekom ponovne osovinske ofenzive u prosincu 1944. godine u zbjeg s partizanima dalo se najviše civila do tada jer su se plašili osvete ustaša, čemu je zasigurno doprinijelo i postupanje partizana tijekom zauzimanja Podravine u jesen 1944. godine.

Sve ono što se dogodilo u jesen 1944. godine imalo je utjecaja na događaje koji su kasnije uslijedili. U prosincu 1944. godine Podravci su došli u prvi doticaj s vojnicima Crvene armije i nakon prvotnog oduševljenja, razočarali su se ponašanjem saveznika partizana. Čak su i sami partizanski vojnici i članovi partije bili nepovjerljivi prema Rusima koji su se ponašali kao da su došli na okupirano područje, a ne među svoje saveznike, ne uvažavajući pritom ni same partizane, a ni njihove žene. Komitei KP-a su pokušavali ublažiti situaciju pozivajući na smirivanje tenzija.

Na odnos s Rusima utjecali su i postupci Kozaka koji su u Podravinu stigli nakon velike ofenzive koja je imala za cilj razbijanje virovitičkog mostobrana i protjerivanje Crvene armije preko Drave. Kozaci su zasigurno bili najokrutnija vojska koja je tijekom rata došla u Podravinu i koje se stanovništvo najviše plašilo. Kozaci su počinili neke od najvećih zločina prema podravskim civilima u vrijeme rata,

neovisno kojoj je strani tko pripadao, ne libeći se silovati čak i žene ustaških članova i njihovih simpatizera. Takva postupanja dodatno su omrazila režim NDH među Podravicima jer ustaške vlasti nisu uspjele smanjiti haračenja vojnika kozačke divizije.

S postupcima Crne legije Podravci su upoznati već početkom 1944. godine kada je ta Bobanova postrojba stigla u Podravinu nakon slamanja „Podravske republike“. Okrutnu praksu prema svojim neprijateljima nastavili su i tijekom 1945. godine kada je također organizirano nekoliko javnih smaknuća pripadnika i simpatizera NOP-a.

U ovom radu kao zanimljivost spominjem i organizaciju diverzantskog tečaja u Peterancu koji je organiziran kao dio akcije ustaških čelnika koji su računali na vjerojatni poraz u ratu te su pokušavali osposobiti operativce za borbu u neprijateljskoj pozadini. Pokazalo se kako taj tečaj kasnije nije ispunio svoju ulogu i njegovi polaznici u kasnijoj gerilskoj borbi križara nisu imali nikakvu ulogu.

Kraj strepnji i stradanja za stanovništvo stigao je u svibnju 1945. godine kad su u završnoj ofenzivi Jugoslavenske armije iz Podravine protjerani pripadnici osovinskih vojnih snaga i kad je NDH prestala postojati. Međutim, nakon toga započelo je novo razdoblje obračuna i patnji vojnika poražene strane, ranijih suradnika režima NDH, ali i svih onih koji se nisu slagali s revolucionarnim mjerama i politikom novouspostavljenog komunističkog režima.

Summary

War hell in River Drava Basin during the last months of the Second World War

This paper describes the events that occurred on the territory of Koprivnica and Đurđevac's part of the River Drava Basin after the autumn of 1944, i.e. after the Partisan offensive during which most of the River Drava Basin came under the control of People's Liberation Army (NOV), until the end of the Second World War in May 1945. Throughout the text the author tries to explain why this period is considered to be the most difficult period for the population of the River Drava Basin during the Second World War. When the soldiers of the Red Army came to the River Drava Basin in December 1944 this was the first time

that the local population encountered them. After that the German forces launched a great offensive during which a German Kazak division, which committed one of the most horrifying crimes over civilian population on this territory, arrived in the River Drava Basin. Another company, Boban's Black Legion, remembered by its cruelty and public executions of the members and supporters of the People's Liberation Movement, was also active on this territory. During the last few months of the war all of the population waited in fear for it to end and each day was a struggle for survival. The paper also gives a brief depiction of a divers ant class taken by the Ustaše soldiers in the village of Peteranec, preparing themselves for the future guerrilla warfare.

Literatura

- DESPOT, Zvonimir: *Vrijeme zločina*, Zagreb – Slavonski Brod, 2007.
- DIZDAR, Zdravko: *Pregled organizacionog stanja i rada NOP-a, te društveno-političkih i vojnih prilika u Podravini uoči i u vrijeme oslobođenja 1945. godine* // Podravski zbornik 11 (ur. Franjo Horvatić), 1985., 5–27.
- DIZDAR, Zdravko: *Pregled razvitka NOP-a u Podravini 1944. godine* // Podravski zbornik 10 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1984., 5–27.
- HORVATIĆ, Franjo: *Ustaški zločini i teror u Koprivnici 1944. i 1945. godine* // Podravski zbornik 6 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1980., 34–44.
- KRUŠELJ, Željko: *Poglavniku odan do smrti – Dva neobjavljena svjedočanstva o Miji Bziku* // Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja I/1, 2002., 163–180.
- RADELIĆ, Zdenko: *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb, 2011.
- VELAGIĆ, Savo: *Prekodravski mostobran* // Podravski zbornik 12 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1986., 5–17.
- VELAGIĆ, Savo: *Ratne operacije u Podravini (rujan – listopad 1944.)* // Podravski zbornik 10 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1984., 37–49.
- VELAGIĆ, Savo: *Zapadni sektor virovitičkog mostobrana* // Podravski zbornik 13 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1987., 10–17.
- VELAGIĆ, Savo: *Završne operacije za oslobođenje srednje i gornje Podravine* // Podravski zbornik 11 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica, 1985., 28–47.

Objavljena građa

- *Njemačka obavještajna služba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*: 2. dio, Zagreb, 2011., 486–495.
- *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., dokumenti*, Zagreb, 2009.
- *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., dokumenti Zagreb i središnja Hrvatska*, Slavonski Brod; Zagreb, 2008.

Izvorna građa

- Državni arhiv Bjelovar (DABJ), 331: Divizijski vojni sud Bjelovar
- Hrvatski državni arhiv (HDA), 01.1491: OZNA
- Hrvatski državni arhiv (HDA), 01.1561: Fond Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske 1945. – 1987. (SDS RSUP SRH).
- Hrvatski državni arhiv (HDA), 1499: Velika župa Bilogora
- Hrvatski državni arhiv (HDA), 1827: Okružni komitet KPH Bjelovar